

MARYNA KAZHARNOVICH*

Onomastická metafora ako lingvokultúrny fenomén¹

KAZHARNOVICH, M.: Onomastic metaphor as a linguacultural phenomenon. *Slavica Slovaca*, 56, 2021, No 1, pp. 17-25 (Bratislava).

The article examines the onomastic metaphor as a linguacultural unit, which is formed when using a proper name in the secondary nomination. The emergence of the onomastic metaphor is possible due to the broad connotative possibilities of the precedent onym. The article presents various approaches to the interpretation and terminological definition of the linguistic status of an onym in the secondary nomination: from appellation as a classical approach to understanding an onym with a connotative meaning, to perceiving it as a specific linguistic-cultural unit. The concept of an onomastic metaphor, which is formed on the basis of a precedent name that is cognitively relevant for representatives of a certain linguacultural space, is examined separately. The main features of a precedent name are highlighted, which allow it to form a metaphorical context. Onomastic metaphor is presented as a way of cognition, structuring and axiological interpretation of reality.

Onym, precedent name, connotation, onomastic metaphor, linguoculture.

Úvod

V jazykovede je dodnes spornou otázkou lingvistického statusu vlastného mena v druhej nominácii. Definovanie takéhoto onymu ako onomastickej metafory je jednou z možných ciest vyriešenia danej lingvistickej diskusie. Vznik tohto druhu metafory je podmienený konotatívnym obsahom onymu, ktorý mu dovoľuje formovať metaforický kontext. Proprium, ktorého primárna funkcia je nominatívno-identifikačná, sa v onomastickej metafore stáva zdrojom mimojazykovej informácie, pomenúvajúc určité vlastnosti a zároveň hodnotiac novú entitu. Onomastická metafora predstavuje jeden zo spôsobov zachovania kultúrnej informácie. V komunikácii funguje ako národné špecifický kód, zachytáva výsledky kulturológickej významných skúseností človeka a národa, určuje systematickosť kultúry a stupeň jej rozvoja. Zmena priorít a hodnôt podnecuje aj zmenu spôsobov metaforizácie. Preto onomastická metafora umožňuje analýzu špecifik jazykového povedomia jedinca, ako aj lingvokultúrneho spoločenstva, čo je prioritou a cieľom jazykovedného výskumu v rámci súčasnej vedeckej antropocentrickej paradigmy.

Problém určenia lingvistického statusu onymu v druhej nominácii

V súčasnej vedeckej literatúre sa stretávame s rôznymi prístupmi k problému lingvistického chápania a terminologického vymedzenia onymu v druhej nominácii. Pri rozdeľovaní apelatívnej a propriálnej lexiky sa tradične akcentuje funkčný aspekt a zdôrazňuje sa, že sémantický protiklad apelatívum – proprium je funkčne podmienený.² Pri onymickej nominácii

* Mgr. Maryna Kazharnovich, PhD. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811 02 Bratislava.

¹ Štúdia vznikla v rámci riešenia grantu MŠVVŠ SR VEGA 1/0111/20 Komunikačná kultúra v graduálne demokratickej spoločnosti a grantu Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0176 Sociálna inklúzia kultiváciou používania jazyka.

² Blanár, V.: Teória vlastného mena (status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii). Bratislava: Veda, 1996, s. 17.

sa do popredia dostávajú funkcie identifikácie a individualizácie pomenovaného objektu.³ Hranica medzi apelatívnou a propriálnou lexikou sa však môže narúšať práve na funkčnej úrovni. V bežnej komunikácii sa napríklad vlastné mená ako *Don Juan*, *Don Quijote*, *Eldorado* často používajú v nasledujúcich kontextoch: *Clinton je len verným obrazom ich otca W. J. Blytha, ktorý bol známy ako veľký donchuan* (Sme), *Klaus už dlhé roky ako donkichot európskej politiky upozorňuje na hrozby dnešnej európskej unifikácie* (Týždeň), *Mexiko je Eldorado pre cudzincov: je prekvapivo ústretové voči cudzincom* (Sme). V týchto prípadoch onymá *Don Juan*, *Don Quijote* a *Eldorado* nadobúdajú funkciu charakteristiky a hodnotenia nových reálií. Vďaka svojej opakovateľnosti sa tieto vlastné mená už vôbec nevnímajú ako mená konkrétnych osôb alebo v prípade toponyma *Eldorado* – ako názov fiktívneho geografického objektu, ktorý sa zväčšia používa v apelativizovanom význame na pomenovanie vlastnosti. Preto sú často zaznamenané aj v slovníkoch rôznych jazykov, porovnaj „donchuan – zvodca žien, záletník, sukníčkár“,⁴ „донжуан – шукальник любоўных прыгод, спакуснік жанчын“,⁵ „донжуан – искатель любовных приключений, волокита“,⁶ „donkichot – rojko, idealista, fantasta“,⁷ „донкихот – фантазёр, які самааддана змагаецца за адцягненыя ідэалы дабра“,⁸ „донкихот – фантазер, наивный мечтатель, бескорыстно, но бесплодно борющийся за неосуществимые идеалы“,⁹ „eldorado – miesto radosti, hojnosti ap., raj“,¹⁰ „країна казачных багаццяў і чудаў; месца, дзе ў дастатку знаходзіцца што-н.“,¹¹ „страна неиссякаемых богатств и чудес“. ¹²

Bežná komunikácia sa však neobmedzuje len na tieto dobre známe príklady. Onymá sa často používajú v druhotnej nominácii, realizujúc svoj konotatívny potenciál, napríklad *Ako sa stať novým Hendrixom*¹³ (Sme), *Pokiaľ sa česká politická elita nezbaví sna „o druhom Havlovi“ a o „niekom populárnom“, skončí to s inštitúciou hlavy štátu zle* (NS), *Svoj sólokoncert tu v rámci turné Spomínanie odohral český Elvis Presley Karel Zich* (Sme), *Šaron by rád videl budúcnosť palestínskeho štátu v malých separovaných oblastiach, ktoré by sa dostali pod kontrolu miestnych veliteľov. Toto, samozrejme, zavrhuje budúci Afganistanom* (NS), *Prečo Slovensko nesmie byť východoeurópskym Detroitom?* (Sme). V týchto kontextoch propriá rozširujú svoj informačný obsah, keďže v sebe spájajú funkciu onymickej nominácie s funkciou axiologického hodnotenia novej skutočnosti. Vystáva tu však otázka lingvistického definovania onyma v druhotnej nominácii. Čerpajúc z aktuálneho stavu poznatkov, súčasná veda neponúka jednotný názor na tento problém.

Onymá v uvedených kontextoch sú tradične považované za príklady apelativizácie proprií. Existuje všeobecne prijímaný názor, že vlastné mená prechádzajú do kategórie apelatív, keď

³ Bližšie pozri Gardiner, A.: *Theory of proper Names. A Controversial Essay*. London – New York – Toronto: Oxford University Press, 1954, s. 73; Šrámek, R.: *Paradigma onomastiky*. In: *Jazykovédné aktuality*, 1994, roč. 31, č. 1, s. 20; Mistrík, J.: *Lingvistický slovník*. Bratislava: SPN, 2002, s. 240.

⁴ Kačala, J. – Pisárčiková, M. – Považaj, M. (red.): *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda, 2003. 985 s. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/>

⁵ Суднік, М. Р. – Крыўко, М. Н. (ред.): *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*. Мінск: БелЭн, 2002. 784 с. Dostupné na: <http://www.slounik.org/>

⁶ Кузнецов, С. А. (ред.): *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: Норинт, 1998. 1534 с. Dostupné na: <http://gramota.ru/slovari/info/bts/>

⁷ *Krátky slovník slovenského jazyka*, c. d.

⁸ *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, c. d.

⁹ *Большой толковый словарь русского языка*, c. d.

¹⁰ *Krátky slovník slovenského jazyka*, c. d.

¹¹ *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, c. d.

¹² *Большой толковый словарь русского языка*, c. d.

¹³ Jimi Hendrix (1942–1970) – americký gitarista-virtuóz, spevák a skladateľ.

„slúžia na pomenovanie triedy rovnorodých predmetov a javov“.¹⁴ Určujú sa aj rôzne kritériá (morfologické, slovotvorné, syntagmatické atď.) apelativizácie proprií.¹⁵ Obyčajne sa na ilustráciu prípadov apelativizácie vlastných mien uvádzajú všeobecne známe príklady, ktoré sa často vyskytujú v komunikácii, a niektoré z nich sú už aj lexikograficky spracované. Bežná komunikácia však na analýzu poskytuje oveľa väčšie množstvo oným v druhej nominácii.

Lingvisti, ktorí za obligatórny znak vlastného mena pokladajú monorefenčnosť, t. j. pomenovanie jedinečného objektu, odmietajú možnosť prechodu proprií k apelatívam, aspoň na úrovni synchrónneho skúmania, odvolávajú sa pritom na skutočnosť, že „vlastné mená nedisponujú klasifikačným a charakterizačným významom“.¹⁶ Na základe uvedeného prístupu sa potom oným v druhej nominácii považujú za apelatíva, ktoré sú synonymické s propriálnymi jednotkami.

V rétorike sa spôsob pomenovania ľudských vlastností pomocou vlastného mena považuje za zvláštny výrazový prostriedok – *antonomáziu* ako opisné pomenovanie.¹⁷ Niekedy sa o antonomázii hovorí ako o hybride parafrázy a metafory alebo parafrázy, metafory a metonymie.¹⁸ V niektorých prácach sa vlastné meno s takýmto obrazným významom hodnotí ako typ *alúzie*, ktorý predpokladá súvzťaženie analyzovanej entity s ustáleným literárnym, historickým alebo mytologickým pojmom.¹⁹ Rétorika teda skúma vlastné meno v druhej nominácii ako jeden z tróпов. Daný prístup redukuje funkciu onyma v metaforickom kontexte na funkciu obyčajného výrazového prostriedku. Opomína jeho poznávacie možnosti, ktoré nám umožňujú skúmať ho z pozície spôsobu spracovania a zachovania informácií.

Zástancovia koncepcie intertextuálnosti definujú vlastné meno v druhej nominácii ako *intertextému* – jednotku, ktorá je formálnym ukazovateľom intertextuálnosti.²⁰ Bieloruský lingvista A. E. Suprun zaraďuje onomastické jednotky, ktoré majú literárny pôvod (poetonymá), do kategórie textových reminiscencií spolu s citátmi, obraznými výrazmi, priamymi a nepriamymi odkazmi na rôzne situácie a ich účastníkov: „textové reminiscencie sú uvedomelé alebo neuvedomelé, presné alebo modifikované citáty a iné odkazy na viac-menej známe, skôr vytvorené texty v rámci neskôr vytvoreného textu“.²¹ Takýto prístup k skúmaniu onyma v druhej nominácii sa obyčajne obmedzuje len na skúmanie poetónym.

V súčasnej odbornej a vedeckej literatúre sa vo vzťahu k onymu v druhej nominácii používa aj termín *logoepistéma*, ktorý navrhli ruskí lingvisti V. G. Kostomarov a N. D. Burviková. Logoepistéma (gréč. logos – ‘slovo’, episteme – ‘znalosti’) je „jazykové uchopenie odrazu skutočnosti, ktorý je zafixovaný kultúrnou pamäťou v povedomí nositeľov jazyka ako výsledok

¹⁴ Виноградов, В. В. (ред.): Грамматика русского языка. Фонетика и морфология. Москва: Издательство АН СССР, 1952, с. 104.

¹⁵ Blanár, V.: Teória vlastného mena, c. d., s. 159.

¹⁶ Dalberg, V.: On Homonymy between Proper name and Appellative. In Names. Journal of the American Name Society, 1985, roč. 33, č. 3, s. 132.

¹⁷ Mistrik, J.: Rétorika. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978, s. 105.

¹⁸ Хазарев, Т. Г. – Ширина, Л. С.: Общая риторика: курс лекций. Ростов-на-Дону: Феникс, 1999, с. 208-209.

¹⁹ Blížšie pozri Арнольд, И. В.: Читательское восприятие интертекстуальности и герменевтика. In Климович, И. А. (ed.): Интертекстуальные связи в художественном тексте. Санкт-Петербург: Образование, 1993, с. 4-12; Гюббенет, И. В.: Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста. Москва: Издательство МГУ, 1991. 205 с.; Горнакова, Л. Ю.: Роль аллюзивного антропонима в семантике художественного текста. In: Известия высших учебных заведений. Серия “Гуманитарные науки”, 2010, № 1, с. 62-66.

²⁰ Blížšie pozri Мокиенко, В. М.: Интертексты и текст в славянских языках. In Шулежкова, С. Г. (ed.): Интертекст в художественном и публицистическом дискурсе. Магнитогорск: Магнитогорский гос. ун-т, 2003, с. 4-27; Фатеева, Н. А.: Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи. In: Известия РАН. Серия литературы и языка, 1998, том 57, № 5, с. 24-38.

²¹ Супрун, А. Е.: Текстовые reminiscencies как языковое явление. In: Вопросы языкознания, 1995, № 6, с. 17.

познания (алебо vytvárania) духовных hodnôt“.²² Logoepistéma je lingvokulturologická jednotka, ktorá nám dovoľuje vidieť nový obsah cez prizmu národne špecifického jazykového obrazu sveta. Za logoepistémy sa považujú citáty, aforizmy, frazémy, príslovia, „hovoriace mená“ z literárnych diel, piesní a slovných prejavov známych osôb.

Vo vzťahu k onymu v druhej nominácii sa používa aj termín *lingvokulturéma*, ktorý navrhol ruský lingvista V. V. Vorobjov²³ na označenie základnej opisnej jednotky lingvokulturologie, ktorá v sebe kumuluje kultúrne podmienenú extralingvistickú informáciu. Treba však dodať, že termíny logoepistéma a lingvokulturéma sú všeobecné lingvokulturologické pojmy, ktoré sa používajú vo vzťahu k jazykovým jednotkám ako nositeľom kultúrnej informácie a nevystihujú lingvistickú povahu onyma v druhej nominácii.

Propriá sa v druhej nominácii skúmajú aj v rámci teórie precedentnosti.²⁴ Precedentné onymum je osobitný jazykový znak, pri ktorého používaní hovoriaci neapeluje na denotát, ale na súhrn diferenciálnych vlastností určitého precedentného mena.²⁵ Ruská vedkyňa O. N. Dolozovová vyčleňuje nasledujúce zložky v sémantickej štruktúre precedentného mena: 1) prvotný referent (R1) alebo prototyp (predmet pomenovaný menom); 2) denotát (D), extencionál – predstava o referente, teda obraz, ktorý toto meno vyvoláva v podvedomí hovoriacich mimo kontextu; 3) signifikát (S), intencionál – pojem alebo komplex diferenciálnych príznakov, ktoré sú zafixované za denotátom; 4) druhotný referent (R2) – X, má príznaky, ktoré zahŕňa pojem S.²⁶ Túto sémantickú štruktúru precedentného mena možno aplikovať na vlastné meno v druhej nominácii, ale treba dodať, že nie každé precedentné meno sa v komunikácii spája s druhotným referentom, t. j. nie každé precedentné meno realizuje svoj konotatívny potenciál. Preto ruský lingvista D. B. Gudkov rozlišuje denotatívne (intencionálne) a konotatívne (extencionálne) použitie precedentného onyma.²⁷ Slovenský jazykovedec J. Sipko skúma onymum v druhej nominácii ako precedentné meno vo funkcii hodnotiaceho prostriedku.²⁸

Niektorí lingvisti hovoria o pohyblivosti hranice medzi propriami a apelatívami. Napríklad ukrajinský jazykovedec A. A. Belecký zdôrazňuje, že v slovnej zásobe každého jazyka sú intermediárne lexikálne jednotky, ktoré majú v lexikálnom systéme prechodné postavenie.²⁹ Takéto mená môžu v komunikácii fungovať ako apelatíva alebo propriá, pričom sa ich konkrétny význam určuje v závislosti od kontextu.³⁰

Ruskí jazykovedci M. J. Bloch a T. N. Semjonovová vyčleňujú aj osobitnú onomastickú jednotku – *polantroponymum*.³¹ Vznik a fungovanie polantroponyma sú podmienené špecifikom jeho jazykovej a rečovej sémantiky. Ide najmä o to, že z pragmatického hľadiska sa sémantika

²² Костомаров, В. Г. – Бурвикова, Н. Д.: Старые мехи и молодое вино. Из наблюдений над русским словоупотреблением конца XX века. Санкт-Петербург: Златоуст, 2001, с. 39.

²³ Воробьев, В. В.: Лингвокультурология. Теория и методы. Москва: Издательство РУДН, 1997. 331 с.

²⁴ Blížšie pozri Караулов, Ю. Н.: Русский язык и языковая личность. Москва: Наука, 1987. 363 с.; Красных, В. В.: Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: Курс лекций. Москва: ИТДГК „Гнозис“, 2002. 284 с.; Sipko, J.: Teoretické a sociálno-komunikačné východiská lingvokulturologie. Prešov: FF PU, 2011. 320 s.

²⁵ Караулов, Ю. Н.: Русский язык и языковая личность, с. д., с. 30.

²⁶ Долозова, О. Н.: О семантике прецедентного имени, 2004. Dostupné na: www.philol.msu.ru/~rlc2004/ru/participants/psearch.php?pid=97225.

²⁷ Гудков, Д. Б.: Теория и практика межкультурной коммуникации. Москва: ИТДК „Гнозис“, 2003, с. 154.

²⁸ Sipko, J.: Прецедентные имена в позиции оценочных средств. Prešov: FF PU, 2013. 265 s.

²⁹ Белецкий, А. А.: Лексикология и теория языкознания (ономастика). Киев: Издательство Киевского университета им. Т. Г. Шевченко, 1972. 209 с.

³⁰ Суперанская, А. В.: Имя и эпоха. In Суперанская, А. В. (ed.): Историческая ономастика. Москва: Наука, 1977, с. 7-27.

³¹ Blížšie pozri Блох, М. Я. – Семёнова, Т. Н.: Имена личные в парадигматике, синтагматике и прагматике. Москва: Готика, 2001. 196 с.; Семёнова, Т. Н.: Антропонимическая индивидуализация: диалектика целого и части. In: Соловьев, В. Д. – Баранов, В. А. (ed.): Язык, литература и культура на рубеже XX–XXI веков. Уфа, 2008, с. 101-119.

обычайных антропонимов выznačuje социальную подмнененостю. Каждое антропонимов disponuje всеобecnыми языковыми семами, к которым патрия заклaднe и факулативнe, социальнe подмнененe (социальнe и народно-етниче) характеристики. На уровни речи са к заклaдным компонентом выzнамy припaжaют додaточнe, уникатнe, индивидуальнe влaстности антропонимов – идioletовe сeмы двох дpухов: а) устaленe (stereotypeпнe детерминованe), которые презентуют типичную, устaленую предстaву о носитeлю мeнa; б) мeняе са (предикативнe), которые презентуют ситуaчнe подмнененe предстaвы говорящeго о носитeлю мeнa. Бoлa сформуловaнa теория „опозиционной зaмeны“, т.е. пpеход антропонимов в урeчeных контекстox к полантропонимам или бифункционным языковым единицам, которые disponуют змeшaнными лексикaльно-грамматическими влaстностями. Такeто антропонимa окpем номинативной функции приберaют eщe и додaточную функцию оцeнки рeальности.

Украинский лингвист Е. С. Отин скyмa пpипpиa в аналoгических контекстox ао конотативнe онимa – *конотонимa*, которые окpем заклaдной функции индивидуализации и идентификации обьектов, са вdака дpухотным, социальнe дoлeжитым сполувьзначном (конотемам) никeды пoуживают в языке и речи ао еквиваленты апелативных единиц.³² То змeнaет, жe влaстнe мeно, которые пoвoднe плнит индивидуализационную и идентификационную функцию, са в урeчeных контекстox стaвa зpоюм мимоязыковой информации и надобудa конотационный сoдaх.

Трeбa вшак констатовать, жe терминологическое пpиоpнaвaние онимa в дpухотной номинации к пpecedентному мeну, полантропонимов или конотонимов неодоpжa спецификом его структуры. Такeто мeно нефункциет тотиз в коммуникации ао изоловaнa единица с урeчeным конотативным сoдaхом, ае са усyвzтaжнует с новым референтом, пpиeм ho характеризует a оцeнит.

Никeтoри лингвисты говорят o том, жe термин конотонимов е спoжeн сo систeмовой уровнем (пoуживет на характеризационный потенциал онимa) и термин метaфopа е спoжeн с уровнем функционирования онимa.³³ В пoслeдних рокох вышeл цeлый ряд публикаций, кде са онимов в дpухотной номинации оцeнит ао особитный дpух метaфopы.³⁴ Приклaнaе са к нaзopу, жe е нaoзaж нyтнe говорить o ехистeнции тaкeй языковой единицы ао ономастическая метaфopа, o eом сведeтa структурнe и функциональнe характеристики онимa в дpухотной номинации. Метaфopа е языковая единица, которая са формует на зaклaдe „розширения семантического сoдaхa слова пoмoцoу знику пpенесенных выzнамов, зaлoжeных на пoдoбности“.³⁵ В тaкомто пpипaдe са дa говорить o ономастической метaфopе ао o языковой единице, зaлoжeнeй на розширении семантического сoдaхa онимa вdака знику пpенесенных выzнамов. Влaстнe мeно е schopнe формовать метaфopический контекст зa пoмoчи асоциаций, которые сy зaфиксoвaнe в пoведoмii говорящих зa его пpвoтным референтом. При пoуживании мeнa в дpухотной номинации, ао аи при конструировании метaфopы, са ускoтoчнует фиктивная клaсификация – фиктивная еквивалeнция пpислyжных ентит.³⁶ Никeтoри лингвисты oдмeтaют говорить o ониме в дpухотной номинации ао o метaфopе oдoвoднужуя то тым, жe в томто

³² Отин, Е. С.: Материалы к коннотационному словарю русских онимов. In Рут, М. Э. (ed.): Номинация в ономастике: сборник научных трудов. Свердловск: Прогресс, 1990, с. 40.

³³ Ратникова, И. Э.: Имя собственное: от культурной семантики к языковой. Минск: БГУ, 2003, с. 60.

³⁴ Bližšie pozri Vojakina, E. Ю.: Ономастическая метaфopа как одна из составляющих экономического лексикона. In Филологические науки. Вопросы теории и практики, 2009, № 2, с. 87-89; Калугина, Ю. Е.: О некоторых особенностях процесса метaфopизации в экономической терминологии. In Вестник МГОУ, 2009, № 2, с. 29-34; Ларина, Т. И.: Особенности функционирования ономастических тропов в русско-, польско- и англоязычной публицистике. In Истомин, В. С. (ed.): Лингвокультурологическая парадигма в современных исследованиях. Сборник научных статей ГрГУ им. Я. Купалы. Гродно: ГрГУ, 2011, с. 274-279.

³⁵ Михневич, А. Я. (pэд.): Беларуская мова: энцыклапедыя. Минск: БелЭн, 1994, с. 344.

³⁶ Dolník, J.: Jazyk a hodnotenie. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 1999, s. 57; Dolník, J.: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského, 2007, s. 64.

prípade sa uskutočňuje „pseudoidentifikácia v rámci jednej triedy, ktorá nevytvára metaforu“.³⁷ Tu je však nutné pripomenúť si špecifikum onymickej nominácie, ktorá predpokladá, že každý onymický objekt je jedinečný, unikátny, a preto platí, že „vlastné meno nie je len značkou, nálepkou svojho onymického objektu, ale predstavuje jeho osobitný príznak“.³⁸ Možno teda len veľmi zovšeobecnene konštatovať, že pri konštruovaní onomastickej metafory sa uskutočňuje usúvzťažnenie entít jednej triedy, keďže ide o jedinečné objekty.

V odbornej a vedeckej literatúre existuje aj názor, ktorý popiera možnosť prechodu vlastného mena do novej jazykovej jednotky. Zástancovia tejto myšlienky hovoria o onyme v metaforickom kontexte len ako o jeho rečovej realizácii, ktorá je podmienená kontextuálne a pragmaticky. Ruský lingvista D. I. Jermolovič v sémantike vlastných mien vylučuje deskriptívny komponent, ktorý sa v komunikácii môže dostávať do popredia v onymách, ktoré sú dobre známe v rámci určitého jazykového kolektívu.³⁹ D. B. Gudkov zdôrazňuje, že tieto vlastné mená nemajú v klasifikačnej tabuľke jazykových jednotiek osobitnú „bunku“. Sú len skupinou v rámci propriálnej lexiky, ale predstavujú osobitné jednotky diskurzu.⁴⁰

Uvedené prístupy k problému lingvistického chápania a terminologického vymedzenia onyma v druhej nominácii svedčia o komplikovanosti a nejednoznačnosti celej otázky. Ide o zvláštny prípad onymickej nominácie, ktorá predpokladá hodnotiace pomenovanie nových reálií. Zastávame názor, že vlastné meno v druhej nominácii formuje osobitý druh metafory, t. j. onomastickú metaforu.

Lingvistická povaha onomastickej metafory

Onomastická metafora je jazyková jednotka, ktorá sa formuje na základe metaforického použitia propria. V samotnom termíne *onomastická metafora* sa vyskytujú dva dôležité lingvistické pojmy: *onymum* a *metafora*. Preto, keď hovoríme o lingvistickej povahe tejto jazykovej jednotky, hovoríme vlastne o podmienkach a spôsobe uskutočnenia procesu metaforizácie vlastného mena.

Konštruovanie onomastickej metafory je podmienené relatívne širokými nominatívnymi možnosťami vlastných mien. Onymická lexika môže nielen pomenúvať konkrétne jedinečné objekty a javy, ale môže sa používať aj vo funkcii metaforickej nominácie. Je zrejmé, že nie každé vlastné meno realizuje v komunikácii svoj metaforický potenciál. Malo by ísť o také onymum, ktoré bude v podvedomí hovoriacich vyvolávať určité asociácie, t. j. precedentné meno – všeobecne známe meno, ktoré je v kognitívnom pláne hovoriacich aktuálne a ktoré sa používa v komunikácii ako kultúrny znak, symbol určitých ľudských vlastností, charakteristík a spôsobov správania. V odbornej a vedeckej literatúre venovanej fenoménu precedentnosti sa určujú špecifické vlastnosti precedentných oným, ktoré ich charakterizujú a odlišujú od iných propriálnych jednotiek.⁴¹ V súvislosti s onomastickou metaforou nás budú zaujímať tie vlastnosti precedentných mien, ktoré im dovoľujú formovať metaforický kontext.

Aktuálnosť v kognitívnom pláne. Precedentné onymum, na základe ktorého sa formuje onomastická metafora, je pre hovoriacich aktuálne v poznávacom a emocionálnom pláne.

³⁷ Арутюнова, Н. Д.: Теория метафоры. In Арутюнова, Н. Д. (ed.): Теория метафоры. Москва: Прогресс, 1990, s. 20.

³⁸ Blánár, V.: Teória vlastného mena, c. d., s. 23.

³⁹ Ермолович, Д. И.: Имена собственные на стыке языков и культур (заимствование и передача имён собственных с точки зрения лингвистики и теории перевода). Москва: Р. Валент, 2001. 200 с.

⁴⁰ Гудков, Д. Б.: Прецедентное имя и проблемы прецедентности. Москва: Издательство МГУ, 1999, с. 121.

⁴¹ Красных, В. В.: Этнопсихолингвистика и лингвокультурология, с. d.; Долозова, О. Н.: О семантике прецедентного имени, с. d.

Takéto meno existuje v povedomí nositeľov jazyka ako jednotka s určitým výsekom informácie, ktorý sa aktualizuje v procese poznávania skutočnosti. Napríklad význam onomastickej metafory *Дамінік Татарка – славацкі Валянцін Акудовіч*⁴² (HH) bude pre príslušníkov bieloruského lingvokultúrneho spoločenstva celkom pochopiteľný vďaka ustálenej informácii, ktorú majú v povedomí fixovanú v spojitosti s nositeľom tohto mena: známy spisovateľ, filozof, skúmateľ národného charakteru a mentality. V tomto prípade rovnako aj predstavitelia slovenského lingvokultúrneho spoločenstva môžu na základe mena *Dominik Tatarka* posudzovať význam osobnosti *Vaľantina Akudoviča* pre bieloruský kultúrno-spoločenský život, lebo pre nich je kultúrne a zároveň kognitívne príznakovým onymum *Dominik Tatarka*.

Nadindividuálna povaha. Možnosť konštruovania a správneho dekodovania onomastickej metafory je podmienená nadindividuálnou povahou precedentného onyma, v ktorom je zafixovaná všeobecne známa informácia v rámci určitého lingvokultúrneho spoločenstva. Precedentné meno, na základe ktorého sa formuje onomastická metafora, predpokladá, že používatelia jazyka poznajú charakteristiky a vlastnosti fixované za jeho referentom. Napríklad onymum *Adolf Hitler* vyvoláva u hovoriacich jednoznačné asociácie spojené s osobnosťou a tragickými následkami diktátorskej politiky tejto historickej postavy, porovnaj *V Iraku vládne novodobý Hitler* (Sme). Hovoriac o nadindividuálnej povahe onyma treba počítať aj so stupňom jeho precedentnosti, čiže je dôležité rozlišovať sociálno-precedentné, národno-precedentné a univerzálnoprecedentné mená.

Prototypovosť. Pri formovaní onomastickej metafory sa do popredia dostávajú typické charakteristiky, ktoré sa v podvedomí používateľov jazyka spájajú s prvotným referentom precedentného mena. Nová entita, na ktorú sa aplikuje precedentné onymum, má svoj prototyp v podobe prvotného nositeľa tohto mena. Onomastická metafora sa môže formovať na základe prototypovej vlastnosti alebo prototypovej situácie, ktorá sa v podvedomí hovoriacich spája s nositeľom precedentného mena. Napríklad vo výpovedi *Vroclavu sa niekedy hovorí poľské Benátky: centrum mesta leží na ramenách a kanáloch rieky Odry, je tu mnoho ostrovov a 117 mostov* (Sme) sa metafora formuje na základe prototypovej vlastnosti – mesto, ktoré má množstvo vodných kanálov. A metafora *Maďarská vláda prevzala kontrolu nad hlinikárňou MAL, ktorá spôsobila takzvaný maďarský Černobyľ* (NS) je vystavaná na tragickej udalosti, spojenej s haváriou atómovej elektrárne.

Reprodukovateľnosť a rozšírené použitie v komunikácii. Vďaka svojmu ustálenému informačnému obsahu sa precedentné onymum používa v komunikácii ako opakovateľná jazyková jednotka, ktorá v rámci onomastickej metafory umožňuje lakonickú a obraznú charakteristiku novej skutočnosti. Mnohé vlastné mená sa už vôbec nevnímajú ako pomenovania osôb, skôr ako pomenovania vlastností. Napríklad nie každý dnes vie, že *Paparazzo* je priezvisko dotieravého novinára z filmu *Sladký život* talianskeho režiséra F. Felliniho. Už takmer nikto nespája toponymum *Eldorádo* s bájnou juhoamerickou krajinou zo zlata a drahých kameňov. Pritom sa však tieto apelativizované onymy aktívne používajú v komunikácii v metaforických kontextoch, porovnaj *Foto Šmotlák bol dobrotvivý paparazzo, na ktorého prítomnosť sme si zvykli v divadlách, na vernisážach a v televízii* (Sme), *A prečo sme eldorádom pre zahraničné banky, ktoré na našich ľuďoch zarábajú viac, ako na Západe?* (NS).

Ustálenosť. Precedentné meno je v istom zmysle ustálená jednotka – má fixovaný konotatívny obsah, ktorý môže variovať v rámci onomastickej metafory. Napríklad za menom *Che Guevara* sú fixované nasledujúce charakteristiky: revolucionár, významný politický činiteľ, národný

⁴² Doslovný preklad: Dominik Tatarka je slovenský Vaľantin Akudovič.

hrdina, bojovník za slobodu, modla svojej generácie. V rôznych metaforických kontextoch sa do popredia dostávajú aj rôzne konotatívne charakteristiky, ktoré recipient môže ľahko odhaliť vďaka ustálenému informačnému obsahu samotného precedentného mena, porovnaj *Usáma (bin Ládin) zomrie ako hrdina so zbraňou v ruke, do posledného dychu a s poslednými vernými mužmi brániaci svojho boha kdesi v podzemných zadymených chodbách Tory Bory. Tak sa zrodí Che Guevara arabského sveta* (DF), *Barack Obama obsadil do kľúčových pozícií republikánov <...> a ultrapragmatických <...>, teda ľuďmi, ktorí, povedzme si to na rovinu, majú málo spoločné s tým, čomu v Európe hovoríme ľavica. Barack Obama nie je Che Guevara* (Sme).

Jedinečnosť. Precedentné onymum je unikátna jednotka, konkrétne meno s prísne fixovaným konotatívnym obsahom. Táto jedinečnosť precedentného mena vylučuje dvojzmyselnosť pri odhaľovaní významu onomastickej metafory a umožňuje porozumenie medzi producentom metafory a jej recipientom. Treba však spomenúť kultúrne podmienené možnosti modifikácie významového obsahu precedentného mena, ktoré sú niekedy spojené s rozdielnym chápaním a hodnotením tohto mena zo strany predstaviteľov rôznych lingvokultúrnych spoločenstiev. Ruský jazykovedec J. A. Rylov upozorňuje na to, že to isté meno sa v rôznych kultúrach vníma inak.⁴³ Napríklad priezvisko rodu *Bourbon* má rôzne konotácie v ruskom, talianskom a španielskom jazyku: v ruštine ‘drsný, nekultúrny človek’; v španielčine ‘šikovný človek, ktorý vie vybavovať veci, riešiť problémy’; v taliančine sa toto precedentné meno používa v politickom kontexte na pomenovanie prívržencov reakčných metód, čo je spojené s politickým systémom v Neapolskom kráľovstve počas vlády Bourbonovcov. To isté môžeme povedať aj o mene starorímskeho verejného činiteľa *Cicera*: v ruštine ‘človek, ktorý vie výrečne hovoriť’; v španielčine ‘sprievodca turistov’ (tento sémantický význam mena Cicero vznikol vďaka D. Alighierimu a úlohe sprievodcu, ktorú mal Cicero v jeho *Božskej komédii*); v taliančine ‘človek, ktorý veľa a zbytočne hovorí’.

Vlastnosti precedentného onyma, akými sú aktuálnosť v kognitívnom pláne, nadindividuálna povaha, prototypovosť, reprodukovateľnosť, rozšírené použitie v komunikácii, ustálenosť a jedinečnosť, mu dovoľujú formovať metaforický kontext. Ale nie každé precedentné meno realizuje v komunikácii svoj metaforický potenciál. Pri denotatívnom použití precedentného onymum, podobne ako každé iné vlastné meno, nominuje konkrétny objekt, napríklad *Aktivisti environmentálnych organizácií pripomínajú slovenskej verejnosti, že podpísanie závažných dohôd o dostavbe prvých dvoch blokov Mochoviec sa deje desať dní pred výročím jadrovej havárie v Černobyli* (Sme). Toponymum *Černobyl’* tu pomenúva mesto, ktoré tragicky zasiahla havária jadrovej elektrárne. V prípade metaforického použitia sa v onyme *Černobyl’* výrazne aktualizuje séma ‘veľká tragédia, katastrofa’, porovnaj *Druhý Černobyl’* zrejme *Japonsku nehrozí* (HN). Občas sa však v komunikácii vyskytnú aj iné príklady vývoja sémantiky tohto precedentného toponyma, v ktorých vzniká nečakaný metaforický efekt, porovnaj *Jednako až priveľa hrôzy naháňajú tvrdé metafory a katastrofické prirovnania, že ide už o „slovenský kultúrny Černobyl’“ a minister kultúry Milan Kňažko má prichystanú lopatu a túži sa stať „hrobárom a likvidátorom slovenskej literatúry“* (NS), *Označiť parížsky Disneyland za kultúrny Černobyl’ si naozaj môže dovoliť len francúzska inteligencia* (NS). V týchto príkladoch sa onymum *Černobyl’* aplikuje na iný denotát, ktorý nemá priame spojenie s miestom katastrofy.

Onomastická metafora je výsledok procesu metaforizácie precedentného onyma. V. N. Teliová zdôrazňuje, že metafora funguje ako „mechanizmus, ktorý predpokladá súčinnosť poznávacích procesov, empirických skúseností, kultúrnych výdobytkov kolektívu a jeho

⁴³ Рылов, Ю. А.: Имена собственные в европейских языках. Романская и русская антропонимика. Курс лекций по межкультурной коммуникации. Москва: АСТ: Восток – Запад, 2006, с. 296-297.

языковой компетенции, aby bolo možné v jazykovej podobe zachytiť citovo vnímané objekty a zviditeľniť neviditeľný obraz sveta⁴⁴. Metafora predpokladá interakciu medzi štruktúrami znalostí dvoch konceptuálnych domén: zdrojovej sféry (*source domain*) a cieľovej sféry (*target domain*). V dôsledku metaforickej projekcie (*metaphorical mapping*) zo zdrojovej do cieľovej sféry modelujú elementy zdrojovej sféry menej známú cieľovú sféru.⁴⁵ V prípade onomastickej metafory zdrojovú sféru predstavuje precedентné meno s celým radom typických vlastností, charakteristík a spôsobov správania, ktoré sú príznačné pre nositeľa tohto mena. Vo vzťahu k onomastickej metafore nejde len o metaforizáciu izolovaného onyma, ale celostnej konceptuálnej štruktúry s určitým kognitívnym kontextom, ktorý sa aktivizuje v povedomí hovoriacich.

Podľa svojej lingvistickej povahy predstavuje onomastická metafora jazykovú jednotku, ktorá sa formuje na základe použitia precedентného onyma v metaforickej nominácii. Formovanie onomastickej metafory je podmienené konotatívnym významom vlastného mena, ktorý sa metaforicky prehodnocuje v komunikácii.

Záver

Onomastická metafora ako špeciálny druh metafory si zasluhuje osobitnú pozornosť. Ide o jazykovú jednotku, ktorá má nielen vlastný lingvistický, ale aj kulturologický význam. Jej konštruovanie je podmienené konotatívnym obsahom precedентného mena, na základe ktorého sa formuje metaforický kontext. Onomastická metafora ako účinný spôsob poznania a axiologickej interpretácie skutočnosti disponuje veľkým pragmatickým a interdiskurzívnym potenciálom.

Zoznam prameňov

Тýždenník *Domino fórum* [DF]

Denník *Hospodárske noviny* [HN]

Internetový magazín *Nové slovo* [NS]

Denník *Sme*

Тýždenník *Тыждень*

Тýždenník *Haua Hisa* [HH]

Ономастическая метафора как лингвокультурный феномен

Марина Кажарнович

В статье рассматривается ономастическая метафора как лингвокультурная единица, которая формируется при употреблении имени собственного во вторичной номинации. Возникновение ономастической метафоры обусловлено широкими коннотативными возможностями precedентного онима. В статье представлены различные подходы к интерпретации и терминологическому определению лингвистического статуса онима во вторичной номинации: от аппелятивной как классического подхода к пониманию онима с коннотативным значением до осмысления его как специфической лингвокультурной единицы. Отдельно рассмотрена концепция ономастической метафоры, которая формируется на основе precedентного имени, актуального в когнитивном плане для представителей определенного лингвокультурного пространства. Выделены основные признаки precedентного имени, которые позволяют ему формировать метафорический контекст. Ономастическая метафора представлена как способ познания, структурирования и аксиологической интерпретации действительности.

⁴⁴ Телия, В. Н.: Метафора как модель смыслопроизводства и её экспрессивно-оценочная функция. Москва: Наука, 1988, с. 180.

⁴⁵ Lakoff, G. – Johnson, M.: *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 242 pp.